

عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان و گردشگران به منظور حفاظت از محیط زیست (مطالعه موردی: شهرستان محمودآباد)

ناصر فتاحی^۱ لایلا ابراهیمی جمنانی^{*۲} کیا بزرگمهر^۳ آمنه حق زاده^۴

- ۱- دانشجوی دکتری گروه جغرافیا، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران
- ۲- استادیار گروه جغرافیا، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران
- ۳- استادیار گروه جغرافیا، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران
- ۴- استادیار گروه جغرافیا، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران

چکیده

مشارکت به عنوان اصلی‌ترین سازوکار در راستای اهداف توسعه پایدار در هزاره سوم مطرح می‌باشد. هنگامی که شهرها از نظر اندازه و تعداد جمعیت رشد می‌کنند، توجه به هماهنگی میان جنبه‌های کالبدی، اجتماعی و محیط زیستی آن‌ها بسیار حائز اهمیت است و پایداری شهر در گرو همخوانی میان این عوامل خواهد بود. هدف تحقیق حاضر بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان و گردشگران به منظور حفاظت از محیط زیست است. پژوهش از نظر هدف توسعه‌ای - کاربردی و به روش آمیخته انجام شد. جامعه آماری پژوهش شامل اعضای هیأت علمی رشته‌های محیط زیست، آبخیزداری، کشاورزی، جغرافیا و گردشگری دانشگاه‌های محمود آباد، مدیران سازمان‌های دولتی و شرکت‌های خصوصی، کارفرمایان و پیمانکاران بودند. روش نمونه‌گیری در بخش کیفی، غیرتصادفی از نوع هدفمند و در دسترس بود. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در بخش اول مصاحبه نیمه ساختاریافته حضوری تا رسیدن به مرحله اشباع نظری ادامه یافت. مصاحبه با ۲۹ نفر (۲۳ آقا و ۶ خانم) چهاربعد و ۲۱ گویه شناسایی گردید. بخش دوم گویه‌ها در اختیار اعضای گروه دلفی (۸ نفر) در دو مرحله برای طراحی پرسشنامه قرار گرفت. در بخش کمی پرسشنامه محقق ساخته‌ای در مقیاس پنج ارزشی لیکرت به صورت آنلاین در میان نمونه آماری (۸۵ نفر) توزیع گردید. پایایی مدل اندازه‌گیری پژوهش ضرایب آلفای کرونباخ آموزش (۰/۷۵۴)، مدیریت (۰/۸۶۱)، برنامه‌ریزی (۰/۸۲۱)، اطلاع‌رسانی (۰/۷۹۱)، احساس مالکیت (۰/۸۳۳)، اجتماعی (۰/۷۴۱) بدست آمد. داده‌ها با استفاده از نرم افزارهای SPSS و PLS تحلیل شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد عوامل آموزشی، اجتماعی، برنامه‌ریزی، احساس مالکیت، مدیریت و اطلاع‌رسانی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست تأثیرگذار می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: مشارکت، حفاظت زیست‌محیطی، مدل یابی معادلات ساختاری، محمودآباد

مقدمه

در سال‌های اخیر رشد روزافزون شهرنشینی، خصوصاً در کشورهای در حال توسعه، تغییرات سریعی در روند توسعه و میزان جمعیت شهرها رقم زده است. تغییراتی که بیش از هر چیز نیازمند مدیریت و کنترلی آگاهانه است. درحالی که بیشتر این تبدیله‌ها و تغییرات بدون برنامه‌ریزی صورت گرفته و متناسب با نیازهای جامعه نبوده است، بهبود این وضعیت، مسئولیت برنامه‌ریزان شهری را سنگینتر و آنان را به پاسخ دادن (پاسخ اندیشمندان) به ناسازگاریها ملزم نموده است. هنگامی که شهرها از نظر اندازه و تعداد جمعیت رشد می‌کنند، توجه به هماهنگی میان جنبه‌های کالبدی، اجتماعی و محیط زیستی آن‌ها بسیار حائز اهمیت است و پایداری شهر در گرو همخوانی میان این عوامل خواهد بود. در این میان محیط زیست به عنوان بستر توسعه نقش بسزایی در روند شکل‌گیری شهرها داشته و بهره‌مندی از محیط زیست سالم و بوم‌سازگان‌های پایدار نه تنها تأمین‌کننده نهاده‌های لازم در فرایند توسعه است، بلکه فراهم‌کننده محیطی مناسب برای زیستن بشر و شرکت مناسب او در این فرایند خواهد بود.

به منظور کاهش سرعت، متوقف کردن و در نهایت معکوس کردن تخریب محیط زیست، علاوه بر درک اینکه چه چیزی به طور مستقیم باعث تخریب می‌شود به درک چگونگی مشارکت جامعه بشری از طریق سیاستها و تصمیمات خود نیز نیاز داریم. در حال حاضر، دولت‌ها و کشورهای بسیاری رویه‌های قانونی و الزام آور و گزارش‌دهی محیط زیستی را برقرار کرده و نیز سازمانها، مؤسسات و کنوانسیون‌های بسیاری مانند اتحادیه جهانی حفاظت، سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی، برنامه محیط زیست ملل متحد، کمیسیون اقتصادی و اجتماعی آسیا و اقیانوسیه، مؤسسه بین‌المللی توسعه و محیط زیست، گزارش دهی زیست محیطی را به یکی از برنامه‌های مهم و الزام‌آور خود تبدیل کرده‌اند. در پایان این روند شهرداریها قادر به ارزیابی وضعیت محیط زیست شهرستان خود خواهند بود و راه‌برد و برنامه‌هایی را برای کمک به ادارات شهرستان برای مقابله با خطرات محیط زیستی، بهبود شرایط محیط زیست شهر خود در یک مسیر پایدارتر تدوین می‌کند. در درازمدت ارزیابی منجر به تصمیم‌گیری آگاهانه و افزایش مدیریت و برنامه‌ریزی محیط زیست می‌شود؛ و بدین گونه به بهبود کیفیت زندگی برای ساکنان شهرها و مناطق اطراف آن کمک می‌کند. علاوه بر این می‌تواند پایه‌ای برای آینده سیستم پشتیبانی تصمیم‌گیری برای تصمیم‌گیرندگان باشد.

امروزه گردشگری به عنوان گسترده‌ترین صنعت خدماتی دنیا، جایگاه ویژه‌ای در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی به خود اختصاص داده است. (داداش اوغلی، ۱۳۹۹). نهادهای متولی صنعت گردشگری در سراسر دنیا به امور گردشگری در طبیعت و در ورای آن لزوم حفاظت محیط زیست بیش از هر زمان دیگری اذعان دارند (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۸). لذا ضرورت توجه به حوزه گردشگری، به عنوان راهکاری مناسب در راستای توسعه مورد وفاق همه کارشناسان است (ابراهیمی دهکردی، ۱۳۹۹). در دهه‌های اخیر موضوع مشارکت مردم و گردشگران در حفاظت از محیط زیست توجه مدیران شهری را برای افزایش کارایی، انسجام و رضایت شهروندان برانگیخته است. بر این اساس روش‌ها و انواع شیوه‌های مشارکت مردم و گردشگران در حفاظت از محیط زیست هر روز با توجه به نیاز شهرها تغییر می‌کند. شهری که از زیرساخت‌های ابتدایی یک جامعه مدنی بی‌بهره باشد با شهری که تمام زیرساخت‌های فضایی - کالبدی آن در مراحل تکاملی به سر می‌برد، هر کدام به نوع خاصی از مشارکت برای حفاظت از محیط زیست نیازمند هستند. بنابراین مدیران شهری باید با توجه به نیاز مردم و ویژگی‌های کالبدی آن شهر اقدام به جذب و سازماندهی

مشارکتهای مردمی و گردشگران در حفاظت از محیط زیست نمایند. از سویی دیگر در شهرها، موارد بسیاری نیز برای مدیران اداره کننده مفهوم و ابعاد مشارکت مردم در حفاظت از محیط زیست به خوبی و روشنی تبیین نشده و از این رو نمی‌توانند از پتانسیل‌های بالای مردمی و گردشگران در راستای حفاظت از محیط زیست خود بهره ببرند.

همچنین با توجه به مشکلات ناشی از خدمات ناقص محیط‌زیست و آثار اجتماعی و فرهنگی منفی آن که منجر به آسیب‌های اجتماعی و زیست محیطی در سطح شهر آن هم در شهری همانند محمود آباد شده است که تمامی این‌ها نیاز و مسئله‌ها به توجه هرچه بیشتر به مشارکت مردم و گردشگران در حفاظت از محیط زیست را می‌طلبد و می‌توان با مشارکت دادن بیشتر مردم و گردشگران در امور مربوط به محیط زیست خود از این مشکلات کاست. امروزه شهرها با افزایش انفجاری جمعیت برخلاف توسعه گام بر می‌دارند. این مسئله می‌تواند ناشی از دوری گرفتن از مشارکت شهروندان و گردشگران در برنامه‌ها و پروژه‌های محیط زیست باشد به طوری که مشارکت شهروندان و گردشگران در این میان بسیار کم رنگ شده است. در حالی که تناسب پاسخ گویی و انطباق پذیری حفاظت از محیط زیست شدیداً به روابط آن با اجتماع بستگی دارد تا واقعیت، ایده‌ها تقاضا و پیشنهادهای بتواند به درون نهادهای رسمی انتقال یابند.

مشارکت

مشارکت به مفهوم عام آن از دیرباز با زندگی انسان پیوند داشته، اما در معنای تخصصی و جدید پدیده نوینی به شمار می‌رود که از نیمه دوم قرن بیستم و به ویژه پس از جنگ جهانی دوم در حوزه علوم اجتماعی وارد شده است. این نوع مشارکت در برخی کشورهای صنعتی جهان ابتدا در عرصه صنعت و اقتصاد به منظور سهیم کردن مردم در مالکیت مطرح شد، اما به تدریج به دیگر حوزه‌های زندگی اجتماعی نیز راه یافت. به گونه‌ای که امروزه سخن از شرایطی است که مردم در تعیین سرنوشت خود و جامعه دخالت آگاهانه و واقعی داشته باشند. در این زمینه شهرها نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کنند. امروزه مشارکت از الزامات زندگی شهری به شمار می‌رود و می‌تواند مدیریت و برنامه‌ریزی را به شدت تحت تأثیر قرار دهد. از این منظر رویارویی با مسائل و مشکلات شهری همانند ترافیک، مسکن، نحوه گذران اوقات فراغت و... با بهره‌گیری مناسب از توان و قابلیت‌های شهروندان در معنا که حیات شهری چارچوب برنامه‌های مشارکتی امکان پذیر خواهد بود. بدین ضرورت مشارکت در سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت بر می‌یابد. نکته قابل تأمل آن است که با وجود شکل‌گیری اندیشه مشارکت در تمام ابعاد و عرصه‌های زندگی و ضرورت ورود نهادهای جامعه مدنی در اداره و کنترل شهرها، این واقعیت هنوز بطور واقعی و عملی محقق نشده و با موانع و عوامل بازدارنده‌ای روبرو است که نیازمند شناسایی و ارائه راهکارهایی جهت رفع آن‌ها است (ملکی، ۱۳۹۴).

انواع مشارکت شهروندان

در نظام جامع مشارکت گونه‌های متفاوتی برای حضور مردم پیش بینی شده است تا هر مشارکت کننده بتواند متناسب با شرایط خود در برنامه‌های موردنظر، مشارکت کند. یکی از دسته بندی‌های مهم در انواع مشارکت توسط تریف به شرح زیر بیان شده است (منظمی تبار، ۱۳۸۵).

الف) مشارکت انفعالی: مردم مشارکت می‌کنند در حالی که نسبت به مسأله آگاهی کامل ندارند و مدیران نیز برنامه را اجرا می‌کنند، بدون اینکه به پاسخ مردم گوش دهند و اطلاعاتی که در میان گذاشته می‌شود، تنها متعلق به متخصصان حرفه‌ای است.

ب) مشارکت در دادن اطلاعات: مردم در این نوع مشارکت فقط اطلاعات لازم را در اختیار محققان و مدیران قرار می‌دهند. در این شرایط مردم فرصت نمی‌یابند که بر این جریان تأثیر بگذارند؛ زیرا یافته‌ها در اختیارشان قرار نمی‌گیرد و صحت آنها بررسی نمی‌شود.

ج) مشارکت نیز از طریق مشورت: در این مشارکت، مردم از طریق مشورت، اطلاعات را در اختیار مدیران قرار می‌دهند. مدیران پروژه، مسائل و راه‌حل‌ها را مشخص می‌کنند. این فرایند مشاوره‌ای، هیچ سهمی در تصمیم‌گیری به مردم نمی‌دهد و متخصصان حرفه‌ای، هیچ اجباری ندارند تا نظرات مردم را به شورا ببرند.

د) مشارکت برای انگیزه‌های مادی: مردم نیروی کار را در اختیار مجریان قرار داده و در مقابل پول دریافت می‌کنند. بیشتر تحقیقات زمین‌های مزروعی در این بخش جای می‌گیرند؛ زیرا کشاورزان، مزرعه را در اختیار می‌گذارند اما در آزمایش یا فرایند یادگیری دخالت نمی‌کنند. معمولاً این پدیده مشارکت نامیده می‌شود؛ اما وقتی انگیزه‌ها پایان یابد مردم چیزی ندارند که برای تمدید فعالیت‌ها در اختیار بگذارند.

ه) مشارکت کارکردی: مردم از طریق تشکیل گروه‌ها و نهادها با اهداف مشخصی در پروژه شرکت می‌کنند. در این نوع مشارکت غالباً پیشگامان حضور دارند.

و) مشارکت تعاملی: مردم در تجزیه و تحلیل مسائل مشارکت می‌کنند. این شیوه مشارکت در نهایت منجر به اجرای طرح‌های عملی می‌شود. در این شیوه، مردم در اجرای فعالیت‌ها سهیم بوده و نقش مؤثری ایفا می‌کنند (ملکی، ۱۳۹۴).

مواد و روش تحقیق

روش تحقیق حاضر از لحاظ هدف نظری و کاربردی می‌باشد و گردآوری داده‌ها به روش آمیخته اجرا شده است. نحوه جمع‌آوری داده‌ها به شکل میدانی بود که با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، تحلیل محتوای ۶۱ پژوهش و مصاحبه با مصاحبه با ۲۹ نفر خبره و صاحب‌نظر، عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست شهری شناسایی گردید. با توجه به ماهیت مشارکت در حفاظت از محیط زیست و نیاز به جمع‌آوری داده‌ها از حوزه‌های مختلف، جامعه آماری پژوهش را اعضای هیأت‌علمی رشته‌های محیط زیست، آبخیزداری، کشاورزی، جغرافیا و گردشگری دانشگاه‌های محمود آباد، مدیران سازمان‌های دولتی و شرکت‌های خصوصی، کارفرمایان و پیمانکاران بودند. روش نمونه‌گیری در بخش کیفی، غیر تصادفی از نوع هدفمند و در دسترس بود. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در بخش اول مصاحبه نیمه ساختاریافته حضوری یا تلفنی از نوع مصاحبه مفهومی^۱ بود که تا رسیدن به مرحله اشباع نظری ادامه یافت. سپس به منظور بررسی گویه‌ها از روش کیفی با تشکیل گروه دلفی استفاده شد که اعضای گروه دلفی با انتخاب گزینه بله یا خیر در مورد ۱۸۹ گویه جمع‌آوری شده، در بخش دوم فهرست گویه‌های تهیه شده در اختیار اعضای گروه دلفی قرار گرفت. گروه دلفی را ۱۲ نفر از صاحب‌نظران امر محیط زیست تشکیل می‌دادند. قانون صریحی در مورد نحوه انتخاب و تعداد صاحب‌نظران وجود ندارد. در

^۱. Conceptual Interview

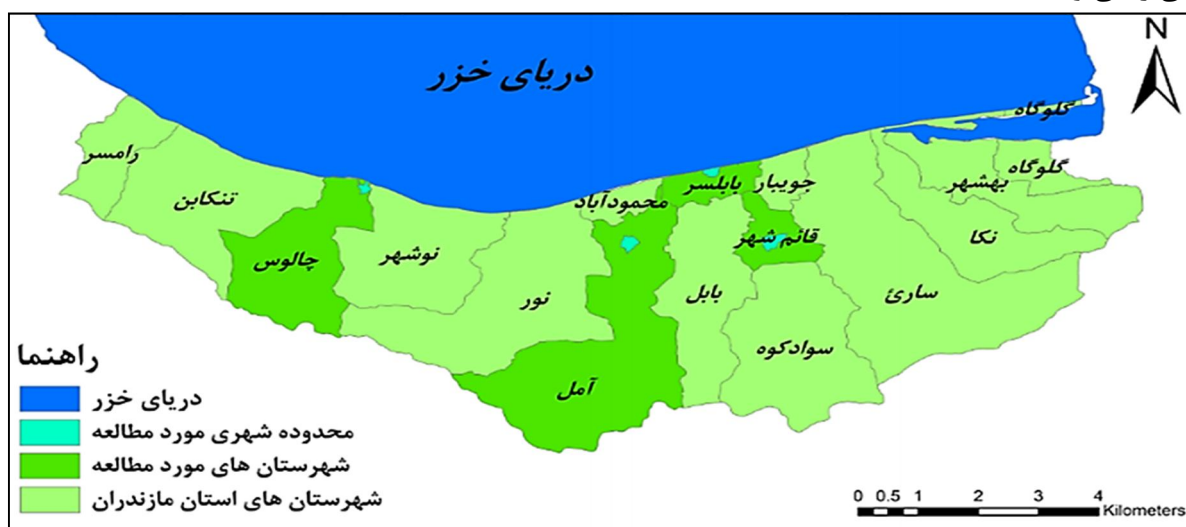
واقع تعداد صاحب‌نظران بر اساس هدف پژوهش، پیچیدگی آن و منابع متغیر می‌باشد. در واقع تعداد صاحب‌نظران بر اساس هدف پژوهش، پیچیدگی آن و منابع متغیر می‌باشد. روش دلفی در دو مرحله اجرا شد. در بخش کمی با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از مرحله دلفی پرسشنامه‌ای طراحی شد و در میان دانشگاهیان (رشته‌های محیط زیست، آبخیز داری، کشاورزی، جغرافیا، گردشگری، و سایر) و خبرگان امر حفاظت محیط زیست توزیع گردید. نمونه‌گیری در این بخش به روش هدفمند و در دسترس انجام گرفت. مبنای محاسبه حجم نمونه به ازای هر سؤال ۵ الی ۱۰ نفر پاسخ‌دهنده بود (نظری و مختاری، ۱۳۸۸). تعداد ۴۳۰ نفر به پرسشنامه آنلاین پاسخ دادند.

یافته‌های حاصل از توزیع پرسشنامه در نرم‌افزار SPSS22 و PLS1 مورد بررسی قرار گرفت و تأثیر عوامل هر حیطة مشخص شد.

معرفی محدوده مورد مطالعه:

شهرستان محمودآباد در قسمت مرکزی استان مازندران در ساحل دریاچه خزر قرار دارد و حدود آن از شمال به دریاچه خزر از جنوب به شهرستان آمل از غرب به شهرستان نور و از شرق به شهرستان فریدونکنار و شهرستان بابلسر می‌باشد.

این شهرستان از سال ۱۳۵۱ با تصویب مجلس شورای ملی به بخش تبدیل شد و دابوی شمالی هراز پی شمالی و اهلرستاق شمالی در محدوده آن قرار گرفت و به بخش هراز نامگذاری گردید. از این تاریخ به بعد با سرعت زیاد پیشرفت نمود تا اینکه قابلیت شهرستان شدن را یافت و در سال ۱۳۷۵ با تلاش مسئولان به شهرستان تبدیل گردید و با نام شهرستان محمودآباد مستقل شد. ما در سالهای گذشته شاهد توجه ویژه‌ی دولت به استانها بودیم که طبیعتاً شهرستانها از این توجه بی بهره نبودند. شهرستان محمودآباد دارای وسعتی به میزان ۲۶۱٫۸ کیلومتر مربع بوده که از طول نوار ساحلی به طول ۳۰ کیلومتر برخوردار می باشد که از این لحاظ شهرت ملی را می‌تواند داشته باشد.

نقشه ۱: موقعیت شهرستان محمودآباد <https://jtcp.ut.ac.ir> Source:

محمودآباد از جمله شهرستانی ساحلی است که با توجه به نزدیکی به شهرستان آمل پذیرای اکثر مسافرانی می‌باشند که از تهران به استان تشریف آورده و به شهرستانهای همجوار عزیمت می‌نمایند که در ایام تعطیلات عید نوروز و تابستان جمعیت شهرستان حتی به دو برابر نیز افزایش می‌یابد که برابر آمار شش ماهه سال جاری ثبت شده در واحدهای اقامتی بیش از ۴۰ هزار مسافر داخلی و ۴۰ گردشگر خارجی اقامت داشته و این آمار فقط برای واحدهای اقامتی تحت پوشش سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری بوده و هتلها و حتی منازل مسکونی که در این ایام اجاره داده می‌شوند لحاظ نشده است.

محمودآباد دارای ۱۴ واحد اقامتی داری پروانه از سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری شامل ۳ مجتمع اقامتی - ۲ واحد تأسیسات - ۵ واحد متل - ۱ واحد هتل و ۳ واحد هتل آپارتمان و ۸ واحد پذیرایی شامل ۲ واحد رستوران - ۲ واحد چلوکبابی و ۳ واحد قهوه خانه و همچنین ۵ دفتر خدمات سیاحتی جهانگردی می‌باشد.

شهرستان محمودآباد دارای مناطق نمونه گردشگری بسیاری بوده که از جمله مناطق نمونه گردشگری در دو حوزه ساحلی و جنگلی که مورد تصویب هیأت محترم دولت در سفر ریاست محترم جمهوری قرار گرفته می‌توان به ساحل چاکسر - ساحل خشت سر - پارک جنگلی طاهباز - جنگل تشبندان - آبنندان جنگلی سوراخ مازو - جنگلهای بونده - شرفتی - برنجه و کمپ نفت را نام برد.

تعداد مناطق ساحلی در شهرستان که برای اجرای طرح دریا در نظر گرفته می‌شود ۱۲ منطقه می‌باشد که از امکانات اولیه شامل سرویس بهداشتی - نمازخانه - دوش آب و... برخوردارند.

محمودآباد دارای آثار تاریخی ثبت شده ملی به شرح ذیل می‌باشد:

۳۱ امامزاده ثبتي در اداره اوقاف و ۷ امامزاده ثبتي در سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری - ۱۰ سفانفار ثبتي در سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری (عبدالله آباد - علی آباد - زنگی کلای علیا و سفلی - بائوده علیا - آهی محله - کرچک نوایی و لاریجانی - طلارم و فرامده) ۳ تپه باستانی (گل محله - بونده و زرداب)

یک اثر تاریخی حمام قدیمی در شومیا

۲ محوطه تاریخی (گورستانی ناصرآباد - سیده سکینه میانکلمرز)

در حوزه صنایع دستی سه رشته به صورت رایگان در مجتمع صنایع دستی شهرستان در رشته های معرق - ویترا روی شیشه و معرق کاشی آموزش داده می‌شود که تعداد ۱۰۰ نفر از هنرمندان در طول سال را تحت پوشش خود قرار می‌دهند.

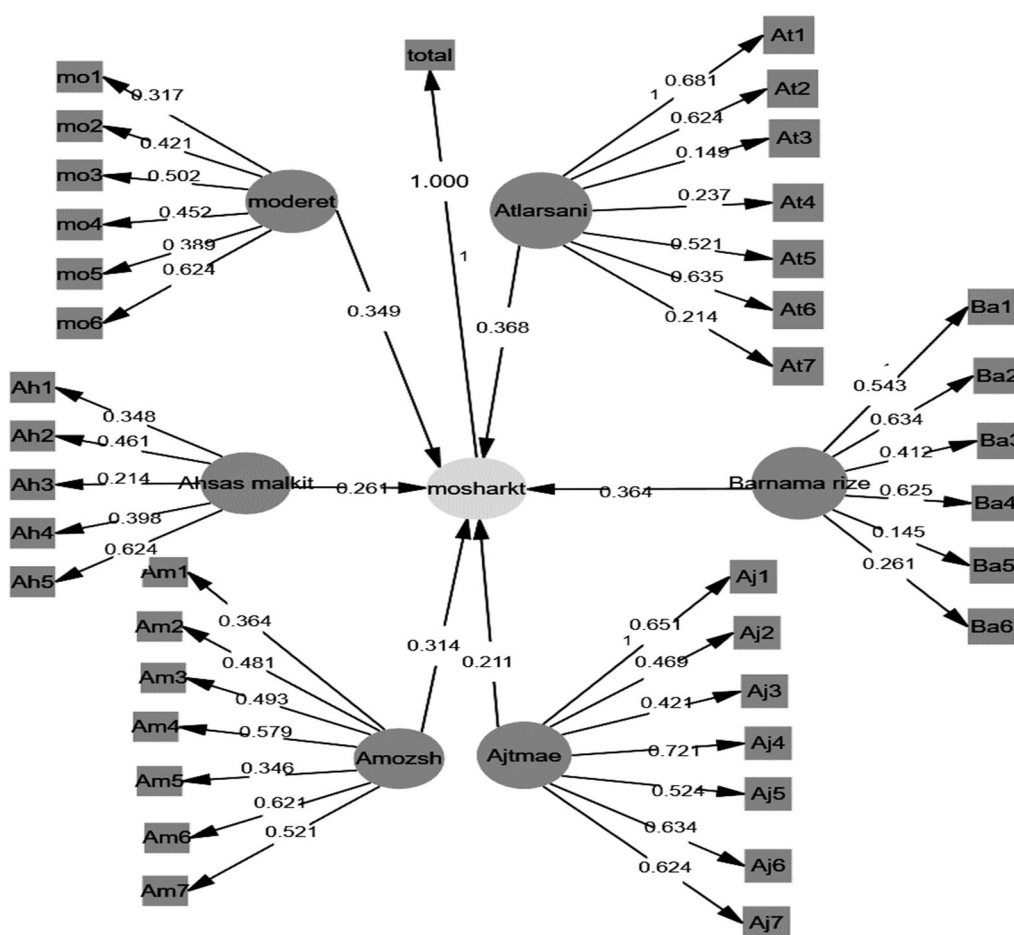
۲ کارگاه در حوزه صنایع دستی فعال و ۱۱ کارگاه فعال در خانه وجود دارد.

یافته‌های پژوهش

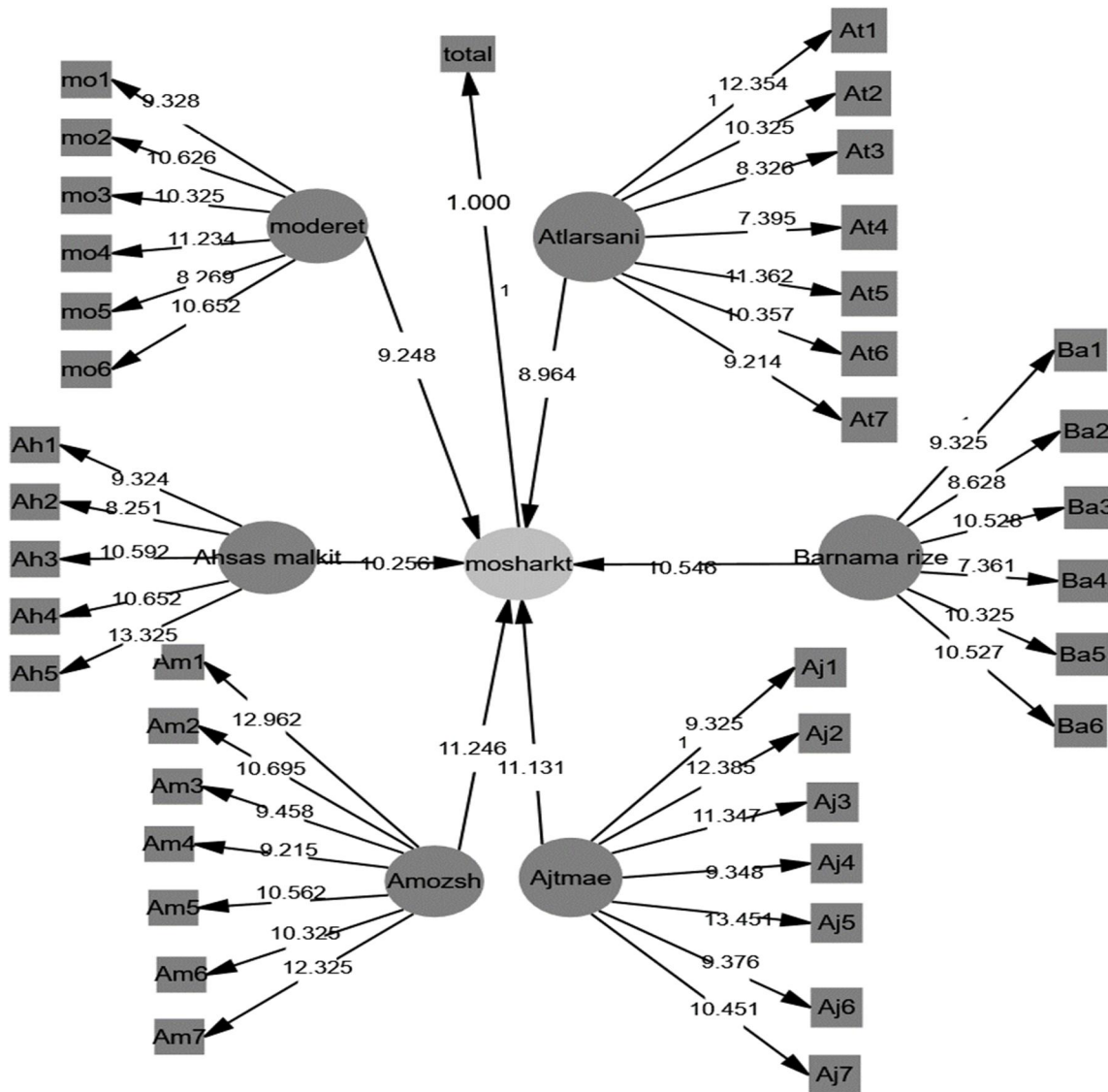
در انجام تحلیل عاملی، در ابتدا برای اینکه مشخص شود آیا می‌توان داده‌های موجود را برای تحلیل مورد استفاده قرارداد یا خیر؟ به محاسبه مقدار KMO پرداخته می‌شود؛ که مقدار آن همواره بین ۰ تا ۱ در نوسان است. در صورتی که مقدار KMO بزرگتر از ۰/۷ باشد، همبستگی‌های بین گویه‌ها جهت تحلیل عاملی مناسب خواهد بود (نظری و مختاری، ۱۳۸۸). همچنین جهت حصول اطمینان از همبستگی در ماتریس داده‌ها، از آزمون بارتلت استفاده شده است.

با توجه به عدد KMO و عدد معناداری آزمون بارتلت می توان گفت که داده ها برای اجرای تحلیل عاملی مناسب هستند و از شرایط مورد نیاز برای اجرای تحلیل عاملی برخوردار می باشند. برای انجام تحلیل عاملی بهتر است عوامل دارای ضریب همبستگی بزرگتر از $0/3$ باشند (نظری و مختاری، ۱۳۸۸). برخی از پژوهشگران ضرایب بالاتر از $0/3$ و گاهی بالاتر از $0/4$ را معنا دانسته و ضرایب کمتر را صفر یا عامل تصادفی در نظر می گیرند (کارشکی و بهمن آبادی، ۱۳۹۲). در پژوهش حاضر حداقل ضریب معنادار $0/4$ در نظر گرفته شده است؛ بدین ترتیب بار عاملی سؤالها به غیر از سؤال Am8 با بار عاملی $0/277$ و که در مدل حذف می شوند؛ باقی سؤالها دارای بار عاملی بالاتر از $0/4$ بوده و می توان گفت که گویهها به خوبی توانایی اندازه گیری مفهوم مورد بررسی را دارند.

در این قسمت به بررسی آزمون عوامل پژوهش با استفاده از نرم افزار PLS پرداخته شد.

تصویر ۱: مدل اصلاح شده ساختاری پژوهش همراه با ضرایب استاندارد

تصویر ۲: مدل اصلاح‌شده ساختاری پژوهش همراه با ضرایب معناداری

مقدار ملاک برای مناسب بودن ضرایب استاندارد، ۰/۴ می‌باشد. در جدول فوق تمامی اعداد ضرایب استاندارد گویه‌های تشکیل‌دهنده مدل ساختاری اصلاح‌شده از ۰/۴ بیشتر است که نشان از مناسب بودن این معیار دارد.

برازش مدل ساختاری

معیار R^2 یا R^2 Squares

برای بررسی برازش مدل ساختاری در یک پژوهش ضرایب R^2 مربوط به متغیرهای پنهان درون-زای (وابسته) مدل استفاده می‌شود. R^2 معیاری است که نشان از تأثیر یک متغیر برون‌زا بر یک متغیر درون‌زا دارد و سه مقدار ۰،۱۹، ۰،۳۳ و ۰،۶۷ به‌عنوان مقدار ملاک برای مقادیر ضعیف، متوسط و قوی R^2 در نظر گرفته می‌شود.

برای بررسی برازش مدل کلی از معیار GOF استفاده می‌شود که سه مقدار ۰,۰۱، ۰,۲۵ و ۰,۳۶، به‌عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای GOF معرفی شده است. این مقدار در این پژوهش برابر ۰/۶۲۷ به دست آمده است.

جدول ۶: نتایج رابطه مستقیم و ضرایب معناداری عوامل مدل پژوهش

عوامل	روابط علی بین متغیرهای پژوهش	ضریب مسیر (β)	معناداری (T-Value)	نتیجه آزمون
۱	آموزش ← مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست	۰/۳۱۴	۱۱/۲۴۶	قبول
۲	مدیریت ← مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست	۰/۳۴۹	۹/۲۴۸	قبول
۳	برنامه‌ریزی ← مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست	۰/۳۶۹	۱۰/۵۴۶	قبول
۴	اطلاع رسانی ← مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست	۰/۳۶۸	۸/۹۶۴	قبول
۵	احساس مالکیت ← مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست	۰/۲۶۱	۱۰/۲۵۶	قبول
۶	اجتماعی ← مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست	۰/۲۱۱	۱۱/۱۳۱	قبول

رتبه‌بندی عوامل پژوهش

با توجه به یافته‌های تحقیق می‌توان گفت ضریب استاندارد شده (ضریب مسیر) بین دو متغیر (عوامل آموزش بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست) $\beta = ۰/۳۱۴$ می‌باشد؛ و ضریب معناداری (آماره تی) بین این دو متغیر نیز $t = ۱۱/۲۴۶$ بوده (بیشتر از قدر مطلق $۱/۹۶$) که نشان می‌دهد این رابطه معنادار است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل آموزش بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه اول قرار می‌گیرد. همچنین یافته‌ها نشان داده است ضریب استاندارد شده (ضریب مسیر) بین دو متغیر (عوامل اجتماعی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست) $\beta = ۰/۲۱۱$ می‌باشد؛ و ضریب معناداری (آماره تی) بین این دو متغیر $t = ۱۱/۱۳۱$ بوده (بیشتر از قدر مطلق $۱/۹۶$) که نشان می‌دهد این رابطه معنادار است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل اجتماعی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه دوم قرار می‌گیرد. در ادامه ضریب استاندارد شده (ضریب مسیر) بین دو متغیر (برنامه‌ریزی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست) $\beta = ۰/۳۶۹$ می‌باشد؛ و

ضریب معناداری (آماره تی) بین این دو متغیر $t=10/546$ بوده (بیشتر از قدر مطلق $1/96$) که نشان می‌دهد این رابطه معنادار است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل برنامه‌ریزی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه سوم قرار می‌گیرد. ضریب استاندارد شده (ضریب مسیر) بین دو متغیر (احساس مالکیت بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست) $\beta=0/261$ می‌باشد؛ و ضریب معناداری (آماره تی) بین این دو متغیر نیز $t=10/256$ بوده (بیشتر از قدر مطلق $1/96$) که نشان می‌دهد این رابطه معنادار است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل احساس مالکیت بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه چهارم قرار می‌گیرد. ضریب استاندارد شده (ضریب مسیر) بین دو متغیر (عوامل مدیریت بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست) $\beta=0/349$ می‌باشد؛ و ضریب معناداری (آماره تی) بین این دو متغیر نیز $t=9/248$ بوده (بیشتر از قدر مطلق $1/96$) که نشان می‌دهد این رابطه معنادار است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل مدیریت بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه پنجم قرار می‌گیرد. ضریب استاندارد شده (ضریب مسیر) بین دو متغیر (عوامل اطلاع رسانی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست) $\beta=0/368$ می‌باشد؛ و ضریب معناداری (آماره تی) بین این دو متغیر نیز $t=8/964$ بوده (بیشتر از قدر مطلق $1/96$) که نشان می‌دهد این رابطه معنادار است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل اطلاع رسانی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه ششم قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش بر اساس مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل آموزش بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست تأثیرگذار می‌باشد. ضریب مسیر این رابطه $\beta=0/314$ و مقدار آماره تی برابر $t=11/246$ گزارش شد؛ که بزرگ‌تر از مقدار بحرانی t در سطح خطای 5% یعنی $1/96$ است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل آموزش بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه اول قرار می‌گیرد. این نتیجه با نتایج تحقیق مرصوصی (۱۳۹۵)، آلیس (۲۰۱۹)، ریچارد (۲۰۱۸)، تابی (۲۰۱۸)، مکنزی (۲۰۱۴)، راجل اسمال و لینکلن لارسل (۲۰۱۳)، کامفورت الن فنک (۲۰۱۱)، دوچرتی (۲۰۰۱)، دهزاد رستمی (۱۳۹۶) همراستا می‌باشد. در حیطه آموزش بر اساس مفاهیمی که از پیشینه و مصاحبه به دست آمد ۸ سؤال طراحی شد. اولین عامل بر اساس رتبه‌بندی ضریب استاندارد، توسعه پایدار و محیط زیست و اهمیت و ضرورت توجه به محیط زیست است. نگرانی برای پایداری زیست محیطی باید یکی از محورهایی باشد که به برنامه‌های آموزشی آموزش مهم قلمدار گردد. زیرا به اطمینان و ضمانت رسیدن به پایداری زیست محیطی کمک می‌کند. آموزش کمک می‌کند که مردم درباره فراهم کردن نیازهای نسل حاضر بدون به خطر انداختن نیازهای نسل آینده تصمیم‌گیری کنند. دومین عامل بر اساس رتبه‌بندی ضریب استاندارد، مدیریت پسماند می‌باشد. هرچند که در میان شهروندان و گردشگران موضوع پسماندها یکی از موضوعات مهم می‌باشد و در دین مبین اسلام به استفاده درست از نعمتهای الهی و عدم اسراف تأکید گردیده است. در نتیجه همه افراد جامعه تلاش می‌کنند که در مصرف مواد غذایی صرفه جویی داشته باشند و همین که پسماندهای

بجا مانده را درست تفکیک کنند که به محیط زیست آسیبی وارد نگردد. سومین عامل بر اساس رتبه‌بندی ضریب استاندارد، شیوه‌های کنترل و پیشگیری از آلودگی‌های صنایع می‌باشد کارخانجات و صنعت به واسطه آلودگی که در هوا ایجاد می‌نمایند بر ترکیب خاک نیز اثرگذار می‌باشند. این صنایع با پخش آلاینده‌ها در هوا و برگشت این آلاینده‌ها به خاک (در اثر نیروی ثقل، باران و غیره) سبب ایجاد آلودگی خاک می‌شوند. ریختن سر باره کوره و سایر ضایعات پخت کوره در شرکت صنایع یکی دیگر از منابع مهم آلودگی می‌باشد. چهارمین عامل بر اساس رتبه‌بندی ضریب استاندارد، استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر است. انرژی‌های تجدیدپذیر به انواعی از انرژی گفته می‌شود که بر خلاف انرژی‌های تجدیدناپذیر قابلیت بازیابی مجدد در طبیعت را دارند. انرژی خورشیدی، بادی، زمین گرمایی، زیست توده، هیدروژن و پیل سوختی، اقیانوسی و آبی از جمله انرژی‌های تجدیدپذیر هستند. رو به اتمام بودن منابع سوخت‌های فسیلی و هسته‌ای و تخریب محیط زیست توسط آلاینده‌های ناشی از بهره‌برداری از این منابع انرژی، گزینه استفاده و توسعه کاربرد انرژی‌های تجدیدپذیر را امری ضروری و اجتناب ناپذیر نموده است. اما استفاده از منابع انرژی‌های تجدیدپذیر با یک چالش عمده روبروست و آن هم قیمت تمام شده بالای انرژی حاصل از آنهاست. تکنولوژی استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر نسبتاً نو بوده و پرداختن به این انرژی‌ها از نظر پژوهشی و کسب دانش فنی و اقتصادی کردن آنها امری اجتناب‌ناپذیر برای هر ملتی است. متخصصین و برنامه‌ریزان انرژی در دنیا اتفاق نظر دارند که انرژی‌های تجدیدپذیر باید نقشی بهتر از آنچه که امروزه در دنیا برای تأمین انرژی مورد نیاز جوامع بشری دارند، ایفا نمایند. پنجمین عامل بر اساس رتبه‌بندی ضریب استاندارد، ملاحظات محیط زیستی در مکان‌یابی و استقرار صنایع. به طور کلی، همراه با پیدایش تحول در ضوابط مکانیابی و استقرار صنایع بر مبنای سه دیدگاه عمده: ۱- دیدگاه اقتصادی، ۲- دیدگاه کارکردی (نظریه جداسازی صنایع) و ۳- دیدگاه توسعه پایدار (نظریه توسعه پایدار)، امروزه با تأکید بر دیدگاه سوم، به جای سیاست‌های افراطی طرد صنایع از شهرها، بیشتر از سیاست‌هایی حمایت می‌شود که در راستای تعدیل مشکلات ناشی از صنایع و رفع آلودگی‌های زیست محیطی ناشی از فعالیت آنها است. توسعه روزافزون «پارک‌های علمی»، «پارک‌های صنعتی»، «مراکز تکنولوژی» و «انواع شهرک‌های صنعتی» در کشورهای مختلف جهان، فرصت‌های نوینی برای استقرار صنایع در جهت حفظ منافع اقتصادی، حفاظت از محیط زیست و زیبایی بصری شهرها به وجود آورده است، که از آن جمله می‌توان به انواع شهرک‌ها و مجتمع‌های صنعتی اشاره نمود که اصولاً برای ساماندهی صنایع و خدمات تشکیل می‌شود؛ مانند شهرک‌های صنایع کانی غیرفلزی، شهرک‌های چرم سازی، شهرک‌های صنایع غذایی و یا مجتمع‌هایی نظیر مجتمع تعمیراتی خودرو، مجتمع‌های فلزکاران و درودگران. با توجه به ملاحظات یاد شده می‌توان گفت، اساس منطقه‌بندی صنعتی تابع دو متغیر اصلی است: یکی نوع صنعت و فعالیت، دوم مکان استقرار صنعت و فعالیت. بنابراین فرآیند برنامه‌ریزی برای مکانیابی و استقرار صنایع دارای دو محور می‌باشد: نخست طبقه‌بندی صنایع از نظر اثرات آن بر مناطق سکونتگاهی، دوم تعیین معیارها و ضوابط برای نحوه استقرار و فعالیت هر طبقه از صنایع در مکان و یا منطقه معین. ششمین عامل بر اساس رتبه‌بندی ضریب استاندارد، شناخت انواع و اهمیت منابع طبیعی است. منابع طبیعی منابعی هستند که از طریق واکنش‌های طبیعی حاصل می‌گردند. مانند خاک، گیاهان، و حیوانات وحشی و یا زراعی و چرخه‌های موجود در طبیعت می‌باشند. منابع طبیعی به دو دسته تقسیم می‌گردند: منابع

تجدیدپذیر و غیر تجدیدپذیر. منابع تجدید پذیر همانند منابع زنده هستند مانند جنگل، مراتع، ابریان، خاک و... و منابع طبیعی غیر قابل تجدید اشیای بی جان مثل معادن و سوخت فسیلی می باشد با توجه به این مطالب برای اینکه شهروندان و گردشگران مشارکت فعال داشته باشند، باید این منابع را بشناسند و در حفاظت از آن مشارکت فعال داشته باشند. هفتمین عامل بر اساس رتبه بندی ضریب استاندارد، شناخت اکوسیستم هاست. اکوسیستم بستگی نزدیکی با محیط زیست دارد، برای آن که بتوان درک بهتری از محیط زیست و انواع آن داشت، آگاهی یافتن از اکوسیستم ضروری است. در ضوابط و مقررات ملی و بین المللی زیست محیطی نیز به این نکته توجه شده است و در کنار محیط زیست از اکوسیستم نیز سخن به میان آمده است. خاستگاه اکوسیستم دانشی بنام اکولوژی یا بوم شناسی است که ابزار علمی شناخت محیط زیست طبیعی نیز محسوب می شود. برای اینکه شهروندان و گردشگران مشارکت بهتری داشته باشند، باید در مورد شناخت اکوسیستمها آموزشهای ویژه ای ببینند. هشتمین عامل بر اساس رتبه بندی ضریب استاندارد، استفاده از محصول سبز می باشد. محصولات سبز یکی از بحثهای بسیار مهم و رایج در سطح بین المللی و مهمترین چالش در توسعه بخش محصولات تولیدی می باشد. محصولات سبز به کارگیری مؤثر و کارآمد تمامی منابع مادی و انسانی برای هدایت و کنترل سازمان جهت نیل به اهداف زیست محیطی با آموزش و برنامه ریزی می باشد.

یافته های پژوهش بر اساس مدل سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل اجتماعی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست تأثیرگذار می باشد. ضریب مسیر این رابطه $\beta = 0.211$ و مقدار آماره تی برابر $t = 11/131$ گزارش شد؛ که بزرگ تر از مقدار بحرانی t در سطح خطای ۵٪ یعنی $1/96$ است؛ بنابراین می توان نتیجه گرفت عوامل اجتماعی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه دوم قرار می گیرد. این نتیجه با نتایج تحقیق یغفوری (۱۳۹۵)، محمدی (۱۳۹۲)، زاهد زاهدانی و زهری بیدگلی (۱۳۹۱)، هاشمیان و همکاران (۱۳۹۱)، اوهر (۲۰۰۷)، صالحی و قائمی اصل (۱۳۹۱)، محمدی (۱۳۹۲)، عبداللهی و صادقی (۱۳۹۱) همراستا می باشد. در حیطه اجتماعی بر اساس مفاهیمی که از پیشینه و مصاحبه به دست آمد ۷ سؤال طراحی شد. اولین عامل استفاده از بنزین بدون سرب جهت سوخت خودروها می باشد. یکی از عوامل اجتماعی که موجب می شود شهروندان و گردشگران از سوخت سوپر برای خودروهای خود استفاده کنند این است که خود را در حفاظت از محیط زیست شریک بدانند. سوخت سوپر موجب می گردد کاهنده صدور میزان ذرات، هیدروکربن ها، مونوکسید کربن و اکسیدهای نیتروژن می شود که این مواد برای محیط زیست اثرات سوء می گذارد و اگر شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست مشارکت نمایند. از نظر اجتماعی استفاده از سوخت سوپر بیشتر خواهد شد، هر چند قیمت آن از سوخت بدون سوپر بیشتر باشد. دومین عامل خروج زود هنگام زباله های منزل می باشد. زباله به دو نوع خشک و تر تقسیم می شود که هر بخش خود نیز شامل چندین دسته و گروه است که پسماند خشک به تنهایی شامل سه گروه بزرگ پسماند می باشد؛ ولی بزرگترین گروه زباله به زباله شهری مربوط می شود. سومین عامل مصرف درست آب برق و گاز در حفظ محیط زیست می باشد. روزانه درصد زیادی از انرژی که ما مصرف می کنیم، از سوخت های فسیلی هستند. تصفیه این سوخت ها برای تبدیل به منابع قابل مصرف برای اتومبیل، تولید برق یا مصارف خانگی، دی اکسید زیادی را در جو منتشر می کند که مهمترین عامل ایجاد گازهای

گلخانه‌ای و گرم شدن کره زمین است. گرم شدن کره زمین به نوبه خود مشکلاتی چون تغییر الگوهای آب و هوایی، افزایش دما، افزایش سطح دریا و ایجاد بیماریهای خطرناکی چون سرطان است. صرفه جویی در مصرف انرژی اولین و مهمترین قدم در کاهش صدمات گرم شدن کره زمین است. با توجه به این مطالب بیشتر شهروندان و گردشگران برای مشارکت اجتماعی در حفاظت از محیط زیست سعی می‌کنند در مصرف سرفه جویی انجام دهند. چهارمین عامل جمع‌آوری زباله‌ها هنگام گردش در طبیعت و مشاهده زباله‌ها است. وقتی شهروندان و گردشگران در طبیعت به گردش می‌پردازند اگر در حفاظت از محیط زیست مشارکت داشته باشند سعی می‌کنند با تشکیل ان جی اوها زباله‌هایی را که در طبیعت رها شده، جمع‌آوری نمایند. پنجمین عامل اهمیت پاک سازی محیط اطراف می‌باشد. آن چیزی که دارای اهمیتی ویژه بوده آن است که باید به حد معقول از منابع طبیعی استفاده شود و منابع طبیعی را به عنوان میراثی که از گذشتگان در اختیار ما گذاشته شده به نسل آینده منتقل کنیم. آنچه مهم است معضل زباله است که محیط زیست را تهدید می‌کند و آلودگی خاک، انباشت زباله، آلودگی آب امحای جنگلها و انباشتن فضا از گازهای گلخانه‌ای همگی تأثیراتی است که ما انسان‌ها بر کره زمین گذاشته‌ایم و باید با فرهنگ سازی به سمت و سویی حرکت کنیم که این معضل بزرگ کاهش یابد. ششمین عامل آموزش خانواده به فرزندان نگهداری طبیعت تخریب و نابودی محیط زیست، یک واقعیت دردناک در دنیای امروز است. افزایش پیوند میان کودکان و طبیعت برای آگاهی نسل جدید از ارزش‌های محیط زیستی، بسیار اهمیت دارد. برانگیختگی کودکان می‌تواند نقش بسزایی در حفاظت از محیط زیست داشته باشد، محیط زیستی که هم‌اکنون بشدت آسیب‌پذیر و شکننده و نیازمند توجه جدی است. آموزش‌های زیست‌محیطی برای کودکان به عنوان اهرم مؤثر حفاظتی است. والدین باید توجه داشته باشند که برای آموزش به کودک به هیچ وجه نباید به وی امر کرد. برای کودک زمان بگذارید و توضیح دهید که چرا این کار ضرورت دارد. ما نمی‌توانیم از فرزندان خود بخواهیم که دوستدار محیط زیست باشند اگر خودمان چنین نباشیم. هفتمین عامل الگو گرفتن از دوستان و یا آشنایان حفاظت از محیط زیست می‌باشد در امر مشارکت شهروندان و گردشگران از بعد اجتماعی می‌توان گفت چون مشارکت موجب جذب افراد در یک امر اجتماعی می‌گردد. حفاظت از محیط زیست نیز یک امر اجتماعی می‌باشد. اگر یکی از شهروندان در حفاظت از محیط زیست مشارکت کند افراد دیگر همچون خانواده و اقوام نیز مشارکت کرده و الگو می‌گیرند.

یافته‌های پژوهش بر اساس مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل برنامه‌ریزی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست تأثیرگذار می‌باشد. ضریب مسیر این رابطه $\beta = 0.369$ و مقدار آماره تی برابر $t = 10.546$ گزارش شد؛ که بزرگ‌تر از مقدار بحرانی t در سطح خطای ۵٪ یعنی $1/96$ است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل برنامه‌ریزی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط‌زیست اثر دارد و در رتبه سوم قرار می‌گیرد. از دیدگاه برنامه‌ریزان، برنامه سوم توسعه کشور در زمینه محیط زیست خوب و برنامه چهارم توسعه بسیار خوب ارزیابی شده است ولی در اجرا برنامه سوم کمتر از پنجاه درصد و اجرای برنامه چهارم بسیار کم ارزیابی شده است. علل عدم تحقق اهداف، بخشی نگری و عدم ارتباط هماهنگ بین ارگانهای اجرایی، آگاهی کم مسئولین و سیاستگذاران در زمینه محیط زیست و مشارکت ندادن شهروندان و گردشگران همچنین در اولویت نبودن محیط زیست در مقابل سایر برنامه‌ها، کمبود متخصص و امکانات و ضعف مدیریت بیان گردیده

است. چهارمین عامل ثابتی در استفاده از ماشین آلات زباله سوز، یکی از عوامل مهم در مشارکت از محیط زیست می‌باشد. اگر شهروندان و گردشگران با هم متحد و یکپارچه گردند می‌توانند با دخالت در امور شهرداریها آنها را مجاب به خریداری و استفاده از دستگاههای زباله سوز نمایند تا زباله‌های شهری کمتر به محیط زیست آسیب رسانند. پنجمین عامل مشارکت مدیران و کارکنان نسبت به شیوه‌های کنترل و پیشگیری از آلودگی‌های صنایع می‌باشد که شامل بهبود سیستم‌های پالایش و کنترل آلاینده‌ها، مدیریت بازیافت مواد زائد، جایگزینی انرژی‌های پاک، اخذ گواهینامه استقرار مدیریت زیست محیطی ISO14000، اخذ گواهینامه استقرار نظام ایمنی و بهداشت OHSAS18000، سازگاری با فرآیند تولید پاک، توسعه فضای سبز، مصرف بهینه حامل‌های انرژی و افزایش بهره‌وری در مصرف انرژی، ارتقاء سطح دانش و فرهنگ زیست محیطی مدیران و کارکنان واحدهای تولیدی و خدماتی، کاستن اثرات منفی و ضایعات صنعت بر محیط زیست. ششمین عامل ایجاد مراکز اطلاع رسانی و تفسیر است در برنامه‌ریزی برای مشارکت شهروندان و گردشگران برای حفاظت از محیط زیست باید اطلاع رسانی‌های مؤثری انجام گیرد و این اطلاع رسانی می‌تواند رادیو و تلویزیون، روزنامه‌ها، مجلات و به صورت نوین کانالهای اجتماعی را می‌شود بیان کرد که با این کار مشارکت بیشتر خواهد گردید.

یافته‌های پژوهش بر اساس مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل احساس مالکیت بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست تأثیرگذار می‌باشد. ضریب مسیر این رابطه $\beta = 0/261$ و مقدار آماره تی برابر $t = 10/256$ گزارش شد؛ که بزرگ‌تر از مقدار بحرانی t در سطح خطای ۵٪ یعنی ۱/۹۶ است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل احساس مالکیت بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه چهارم قرار می‌گیرد. در حیطه احساس مالکیت بر اساس مفاهیمی که از پیشینه و مصاحبه به دست آمد ۵ سؤال طراحی شد. اولین عامل افزایش محدودیت‌های مرکز تاریخی، تأکید بر حفاظت از محیط زیست و مراکز تاریخی، نوسازی بافت‌های تاریخی شهر، بازسازی فضاهای تفریحی در این حوزه با ارائه تسهیلات مناسب کمک شایانی به حفاظت از محیط زیست می‌کند. جهت مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط‌زیست، در کنار تقویت مشارکت بخش‌های خصوصی در رفع این نیازها، همچنین ایجاد بسترهای آمایشی مختلف در این حوزه باید مورد اهمیت و برنامه‌ریزی مدیریت اجرایی گردشگری شهری قرار گیرد. وجود تبلیغات داخلی و خارجی در حوزه شناخت حفاظت از محیط‌زیست، بسط مراکز فرهنگی، فرهنگسراها، تربیت نیروی متخصص در جامعه ما می‌تواند در مشارکت در حفاظت از محیط زیست بسیار مؤثر باشد.

در حیطه مدیریت بر اساس مفاهیمی که از پیشینه و مصاحبه به دست آمد ۶ سؤال طراحی شد. اولین عامل کاهش هزینه‌های دولت ناشی از اتخاذ تصمیمات اشتباه، از آنجایی که تعامل بین مردم و دولت، فرایندی مستمر است، استفاده از نظرات شهروندان و گردشگران، ذینفعان و سازمان‌های مردم نهاد-افراد حقیقی و حقوقی در اتخاذ و اجرای تصمیمات مدیران تحت عنوان مشارکتهای مردمی تعریف می‌گردد. به عبارت دیگر مدیران می‌توانند در فرایند تصمیم‌گیری از نظرات و عقاید عمومی مردم و همچنین همیاری آنها به صورت مشارکتهای عملی در حفظ محیط‌زیست بهره‌مند شوند تا از تصمیم‌های اشتباه جلوگیری گردد. دومین عامل ارائه پیشنهادها و نظرات به مدیران شهری، اگر مسئولین و مدیران از مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط‌زیست استفاده نمایند این نهادهای مردمی

می‌توانند با پیشنهادهای به مدیران کمک شایانی انجام دهند و این امر خود رضایت عمومی جامعه در اثر کاهش ناسازگاریها در تصمیمات، افزایش عمومی آگاهی جامعه درباره حفاظت از محیط‌زیست و روشن شدن فرایند تصمیم‌گیری و تصمیمات نهایی را منجر می‌گردد. سومین عامل استحکام رابطه بین شهروندان و شهرداری، این مشارکت بین مدیران و شهروندان موجب استحکام رابطه بین شهروندان و شهرداریها و مدیران خواهد شد. اما اگر این مشارکت به وجود نیاید چهارمین عامل بی‌ثباتی سیاست‌های شهرداری از مشارکت، به وجود می‌آید. پنجمین عامل نیاز به ارائه پیشنهادها و نظرات به مدیران شهری، ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های مرتبط، تهیه پیشنهادات اجرایی و ارایه به دولت جهت تصویب، پیگیری مصوبات و برنامه جامع کاهش آلودگی هوا، برنامه‌ریزی و اجرای حرکت نمادین روز هوای پاک، انجام فعالیت‌های آموزشی از جمله پیشنهادهایی می‌تواند باشد که شهروندان و گردشگرانی که حفاظت از محیط زیست را بر عهده دارند می‌توانند پیشنهاد دهند. ششمین عامل نظارت دولت بر ارائه خدمات حفاظت از محیط زیست، در کنار مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست دولت نیز باید خدماتی برای حفاظت از محیط زیست ارائه دهد. وظایف و فعالیت‌های دولت که با هدف نظارت و پایش محیط زیست اعم از حوزه‌های طبیعی و انسان ساخت می‌باشد، می‌بایست در همکاری تنگاتنگ با شهروندان و بر اساس رویه‌ها و شیوه‌های فنی مورد نظر به انجام رسد. فعالیت‌های دولت که تماماً میدانی می‌باشد، موجب خواهد شد موضوع پایش و کنترل محیط زیست با دقت نظر بیشتری به انجام برسد به نحوی که هرگونه آلودگی و تخریب محیط زیست با حساسیت بیشتری مورد توجه قرار گرفته و در برخورد قضایی با اینگونه جرائم هدف گذاری مطلوبی صورت پذیرد با نتایج تحقیق جعفری (۱۳۹۵)، دانکن (۲۰۱۶)، کریمیان و همکاران (۱۳۹۲)، آتکینس (۲۰۱۱) همراستا می‌باشد و با نتایج تحقیق محمدی (۱۳۹۲)، فریادی (۱۳۸۴)، کریستین و تینسن (۲۰۱۷)، آرمیندا و همکاران (۲۰۱۷) یغفوری (۱۳۹۵)، محمدی (۱۳۹۲)، زاهد زاهدانی و زهری بیدگلی (۱۳۹۱)، هاشمیان و همکاران (۱۳۹۱)، اوهر (۲۰۰۷)، صالحی و قائمی اصل (۱۳۹۱)، محمدی (۱۳۹۲)، عبداللهی و صادقی (۱۳۹۱)، مونتالوو (۲۰۰۸)، نیکولا الکساندر اسزبو (۲۰۱۵)، ساسانپور و همکاران (۱۳۹۶)، ملکی و سروستان (۱۳۹۵)، شریف زاده (۱۳۹۳)، شبیری و همکاران (۱۳۹۴)، نجفیان و همکاران (۱۳۹۲)، سلمی، شاطریان (۱۳۹۶) مرصوصی (۱۳۹۵)، آلیس (۲۰۱۹)، ریچارد (۲۰۱۸)، تابی (۲۰۱۸)، مکنزی (۲۰۱۴)، راجل اسمال و لینکلن لارسل (۲۰۱۳)، کامفورت الن فنک (۲۰۱۱)، دوچرتی (۲۰۰۱)، دهزاد رستمی (۱۳۹۶)، حسن پور، ابطحی، خمویی (۱۳۹۶)، همتی و شبیری (۱۳۹۵)، قبادپور، برکت و فرخیان (۱۳۹۳)، برهان دپاتی و همکاران (۱۳۹۳)، پازوکی نژاد و صالحی (۱۳۹۲)، فرخیان، حسینپور و سلیمانی (۱۳۹۲)، شبیری (۱۳۹۲)، عبداللهی و صادقی (۱۳۹۱)، صالحی و قائمی اصل (۱۳۹۱)، صالحی و همتی گویمی (۱۳۹۱)، گوئرا و همکاران (۲۰۱۶)، قبادپور، برکت و فرخیان (۱۳۹۳)، ریس و همکاران (۲۰۰۴)، برهان دیانی و همکاران (۱۳۹۳)، صابری صحنه و همکاران (۱۳۹۰)، مقدم و سعیدی (۱۳۹۲)، رضانی قوام ابادی (۱۳۹۲)، فیروزی و همکاران (۲۰۱۲)، سینتی هاجر سلمیان و همکاران (۲۰۱۳)، راجل اسمال و لینکلن لارسل (۲۰۱۳)، کامفورت الن فنک (۲۰۱۱)، سلمی، شاطریان (۱۳۹۶) همراستا نمی‌باشد. چون عوامل آموزشی از عوامل مؤثر بر مشارکت و اصلی پور و شریف‌زاده، ۱۳۹۳ که به مسائل، اقتصادی، فرهنگی و ملکی و همکاران، ۱۳۹۵ به جنس و تحصیلات، الکساندر، ۲۰۱۵ اقتصادی، کریستین و تینسن، ۲۰۱۷ روان

شناختی این مسائل از عوامل مشارکت در حفاظت از محیط زیست در نظر گرفتن و همراهی با این تحقیق نمی‌باشد. یافته‌های پژوهش بر اساس مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل اطلاع رسانی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست تأثیرگذار می‌باشد. ضریب مسیر این رابطه $\beta = 0/368$ و مقدار آماره تی برابر $t = 8/964$ گزارش شد؛ که بزرگ‌تر از مقدار بحرانی t در سطح خطای ۵٪ یعنی $1/96$ است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عوامل اطلاع رسانی بر مشارکت شهروندان و گردشگران در حفاظت از محیط زیست اثر دارد و در رتبه ششم قرار می‌گیرد.

در حیطه اطلاع رسانی بر اساس مفاهیمی که از پیشینه و مصاحبه به دست آمد ۶ سؤال طراحی شد. اولین عامل آگاهی از وظایف خود در قبال محیط زیست، یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین راه‌های مبارزه با تخریب محیط زیست در کشور ترویج آگاهی عامه و تعلیمات اساسی محیط زیست می‌باشد. مکتبها، مدرسه‌های دینی، مسجدها، دانشگاه‌ها و مؤسسات تحصیلی بهترین کانون‌های ترویج علم محیط‌زیست می‌باشند. بنابراین جا دارد مضمونی به نام اساس نامه علم محیط زیست شامل نصب بنرها و چاپ کتاب‌های دانشگاه می‌گردد. اما چون همه افراد شامل دانشگاه‌ها نمی‌باشند، پس رسانه‌های مختلف از قبیل روزنامه‌ها، مجلات، رادیو و تلویزیون در امر ترویج فرهنگ حفاظت از محیط‌زیست و مبارزه با تخریبات محیط‌زیستی باید سهم بگیرند و مسئولیت ملی و شهروندی شان را ادا نمایند. دومین عامل آگاهی از وظایف و حقوق سازمان محیط‌زیست، اطلاع رسانی و تنویر افکار عمومی به منظور افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی و جلب همکاری دستگاه‌های دولتی و مشارکت مردمی از وظایف مهم سازمان است. در صورت تحقق اطلاع رسانی و تنویر افکار عمومی می‌توان جامعه را برای پاسداری از ارزشهای زیست محیطی بسیج نمود. با آگاهی نسبت به نقش رسانه‌ها و اهمیت اطلاع‌رسانی و تنویر افکار عمومی در زمینه محیط زیست که منجر به تعمیق احساس مسئولیت فردی و اجتماعی در قبال حفاظت و حراست از آن می‌شود، اقدام‌هایی به شرح زیر صورت گرفته است: خبر رسانی و ارسال پیام‌ها و اطلاعات مربوط به عملکرد و رویدادهای مهم اداره کل تلاش برای افزایش آگاهی‌های زیست محیطی از طریق همکاری و مشارکت در تهیه برنامه‌های رادیو و تلویزیونی، برپایی مصاحبه‌ها و ارسال مقالات به رسانه‌های استان و کشور.

برپایی مسابقات زیست محیطی که معمولاً به‌طور سالانه در اقصی نقاط استان خصوصاً مدارس و مراکز فرهنگی برگزار که جهت انگیزه‌دارتر شدن دوستداران محیط زیست هدایایی نیز به رسم یادبود تقدیم می‌شود.

برپایی مناسبت‌های مختلف مانند هفته محیط‌زیست، روز هوا و زمین پاک و تبیین برنامه‌ها و اجرای حرکت‌های سمبولیک مرتبط با هدف جلب نظر مردم به حفاظت بیشتر از محیط‌زیست با همکاری جمعی از دوستداران محیط‌زیست خصوصاً تشکلهای، هلال احمر و آموزش و پرورش، شهرداری و ... .

هدایت و راهنمایی فعالان بخش محیط زیست جهت ارسال مدارک به جشنواره‌های جایزه ملی محیط‌زیست، جایزه دکتر تقی ابتکار، فیلم سبز و ... . سومین عامل آگاهی از آیین نامه‌ها، قوانین و مقررات سازمان محیط‌زیست، چهارمین عامل آشنایی با دانش بومی و شیوه‌های حفاظت سنتی، شهروندان و گردشگران محافظ محیط‌زیست باید بتوانند با استقلال هر چه بیشتر فعالیت خود را ادامه دهند،

سازمان‌های مردم نهاد باید از همه ظرفیت‌های زیست‌محیطی به خوبی استفاده کنند تا بتوانند به سمت توانمندسازی پیش روند. شکل‌های زیست‌محیطی باید در کنار هم حرکت کنند تا بتوانند زیر ساخت‌های لازم را آماده کرده و به هدف خود نزدیک شوند و باید مسیر سازی کرد تا هدف‌های مورد نظر اتفاق افتد. پنجمین عامل ارتقاء کیفیت تأسیسات و تسهیلات در مناطق اکوتوریستی، از آن‌جا که وجود تسهیلات مورد نیاز در مناطق اکوتوریستی اولین گام در جذب و نگه‌گردشگران می‌باشد، در نتیجه شناخت وضعیت منطقه از حیث وجود سطحی از این تسهیلات، زمینه را برای آشنایی با وضعیت اکوتوریستی منطقه، آسیب‌شناسی و توسعه آن فراهم می‌آورد تا با تأمین انتظارات و نیازهای گردشگرانی که به این مناطق می‌آیند، رضایت و وفاداری آن‌ها را نسبت به مقصد ایجاد نماید. به عبارتی دیگر امکان بازگشت و تقاضای مجدد گردشگری به این مناطق اکوتوریستی بستگی به میزان رضایت آن‌ها دارد اگر خدمات توریستی افزایش یابد، درآمد دولت، اشتغال و تولید افزایش می‌یابد. در واقع مشارکت در حفظ محیط زیست مستلزم ثبت نظرات، ترجیحات و رضایت بازدیدکنندگان از اکوتوریسم (گردشگران) از دیدن چنین مناطقی، به منظور بهبود روش‌های حفاظت می‌باشد که این امر خودش موجب مشارکت گردشگران در حفاظت از محیط زیست می‌گردد. ششمین عامل کاهش مداخلات انسانی مخرب در مناطق تحت حفاظت، مناطق حفاظت‌شده یعنی، یک فضای جغرافیایی به وضوح تعریف‌شده، شناخته‌شده، اختصاص‌یافته و مدیریت‌شده گفته می‌شود که از طریق قانونی یا هر وسیله مؤثر دیگر برای دستیابی به حفاظت بلند مدت طبیعت از طریق به خدمت گرفتن اکوسیستم‌ها و ارزش‌های فرهنگی منطقه تعیین گردیده‌است در واقع مناطق حفاظت‌شده بزرگ‌ترین و عالی‌ترین میراثی است که می‌توان برای نسل‌های آینده به جای گذاشت. شهروندان و گردشگران با مشارکت در حفاظت از این مناطق می‌توانند این منابع را برای آیندگان به میراث بگذارند ویژگی‌های اکولوژیکی، اجتماعی، فرهنگی و معنوی مناطق حفاظت‌شده ایجاب می‌کند که تمامی مداخلات انسانی محدود شود، به‌گونه‌ای که تنها در زمینه حفاظت و ارتقای توان زیست‌محیطی، اجتماعی، فرهنگی و معنوی منطقه و تنوع گونه‌های زیستی گیاهی و جانوری، شهروندان و گردشگران گام بردارند. با نتایج تحقیق هاشمیان و همکاران (۱۳۹۱)، آلیس (۲۰۱۹)، ریچارد (۲۰۱۸)، تابی (۲۰۱۸)، مکنزی (۲۰۱۴)، صالحی و همتی گویمی (۱۳۹۱)، حاتمی نژاد و محسن رحیمی (۱۳۹۳)، عبداللهی و صادقی (۱۳۹۱)، حاتمی نژاد و محسن رحیمی (۱۳۹۳)، عبداللهی و صادقی (۱۳۹۱)، همراستا می‌باشد و با نتایج تحقیق جعفری (۱۳۹۵)، دانکن (۲۰۱۶)، کریمیان و همکاران (۱۳۹۲)، آتکینس (۲۰۱۱)، ملکی و همکاران (۱۳۹۵) محمدی (۱۳۹۲)، فریادی (۱۳۸۴)، کریستین و تینسن (۲۰۱۷)، آرمیندا و همکاران (۲۰۱۷) و با نتایج تحقیق (۱۳۹۵)، زاهد زاهدانی و زهری بیدگلی (۱۳۹۱)، اوهرمر (۲۰۰۷)، صالحی و قائمی اصل (۱۳۹۱)، مونتالوو (۲۰۰۸)، نیکولا الکساندر اسزوبو (۲۰۱۵)، ساسانپور و همکاران (۱۳۹۶)، ملکی و سروستان (۱۳۹۵)، شریف زاده (۱۳۹۳)، شبیری و همکاران (۱۳۹۴)، نجفیان و همکاران (۱۳۹۲)، سلمی، شاطریان (۱۳۹۶) همراستا می‌باشد و با نتایج تحقیق مرصوصی (۱۳۹۵)، راجل اسمال و لینکلن لارسل (۲۰۱۳)، کامفورت الن فنک (۲۰۱۱)، دوچرتی (۲۰۰۱)، دهزاد رستمی (۱۳۹۶)، حسن پور، ابطحی، خمویی (۱۳۹۶)، همتی و شبیری (۱۳۹۵)، قبادپور، برکت و فرخیان (۱۳۹۳)، برهان دپاتی و همکاران (۱۳۹۳)، پازوکی نژاد و صالحی (۱۳۹۲)، فرخیان، حسینپور و سلیمانی (۱۳۹۲)، شبیری (۱۳۹۲)، صالحی و قائمی اصل (۱۳۹۱)، گوئرا و همکاران (۲۰۱۶)،

قبادپور، برکت و فرخیان (۱۳۹۳)، ریس و همکاران (۲۰۰۴)، برهان دیانی و همکاران (۱۳۹۳)، صابری صحنه و همکاران (۱۳۹۰)، مقدم و سعیدی (۱۳۹۲)، رضانی قوام آبادی (۱۳۹۲)، فیروزی و همکاران (۲۰۱۲)، سینتی هاجرسلمیان و همکاران (۲۰۱۳)، راجل اسمال و لینکلن لارسل (۲۰۱۳)، کامفورت الن فنک (۲۰۱۱)، سلمی، شاطریان (۱۳۹۶) همراستا نمی‌باشد. چون عوامل آموزشی از عوامل مؤثر بر مشارکت و اصلی پور و شریفزاده، ۱۳۹۳ که به مسائل، اقتصادی، فرهنگی و ملکی و همکاران، ۱۳۹۵ به جنس و تحصیلات، الکساندر، ۲۰۱۵ اقتصادی، کریستین وتینسن، ۲۰۱۷ روان‌شناختی این مسائل از عوامل مشارکت در حفاظت از محیط زیست در نظر گرفتن و همراستا با این تحقیق نمی‌باشد.

منابع و مآخذ:

۱. ابراهیمی دهکردی امین (۱۳۹۹) ارزیابی اقتصاد گردشگری در روستاهای مازندران (مطالعه موردی: دهستان نائل کنارعلیا از بخش مرکزی شهرستان نور)، فصلنامه فضای گردشگری، سال هشتم، شماره ۳۰، صص ۳۱-۲۰.
۲. اسماعیل زاده، ح و حیدری، م و کانونی، ر و یارمرادی، ک (۱۳۹۴) راهبرد بهینه پایدارسازی محیط زیست شهری محمودآباد (با بهره گیری از مدل SWOT و ماتریس QSPM)، آمایش محیط، دوره ۹، شماره ۳۲، صص ۱۲۵-۱۵۰.
۳. برهان دیانی س، اکبری ع، امر الاهی ج آبادی (۱۳۹۳)، نقش آموزش‌های زیست‌محیطی در توسعه پایدار اولین همایش ملی مدیریت پایدار منابع خاک و محیط زیست.
۴. بهارلوئی، ک. نظریان (۱۳۹۳) جایگاه شهرهای کوچک در سلسله مراتب شهری (مطالعه موردی: استان اصفهان) فصلنامه آمایش محیط ملایر، دوره ۸، شماره ۲۸، صص ۶۶-۴۸.
۵. تقوایی، م، ترک زاده ه (۱۳۹۰) نقش آموزش و مشارکت شهروندان در منزل حریق‌های شهری به منظور برنامه‌ریزی و مدیریت بحران شهری، فصلنامه علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، سال یازدهم شماره ۳۶.
۶. توسلی، غ ع (۱۳۸۲) مشارکت اجتماعی در شرایط جامعه آنومیک، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
۷. تیموری، ر. طورانی، ع. طهماسبی، ف (۱۳۹۳). بررسی تأثیر مشارکت شهروندان بر مدیریت شهری در جهت ارتقاء کیفیت زندگی شهری، همایش ملی شهرسازی فرهنگ گرا، اصفهان، دانشگاه شیخ بهایی، ۴، اردیبهشت، ۹.
۸. حاتمی نژاد، ح. رحیمی، م (۱۳۹۳)، بررسی نقش مشارکت شهروندان در توسعه پایدار شهر با تکیه بر محیط زیست نمونه موردی شهر تهران، اولین همایش علوم جغرافیایی ایران، تهران، موسسه جغرافیا.
۹. داداش اوغلی داود، واردی فخرآبادی حسین، عبدالله زاده هنجنی ناهید (۱۳۹۹)، ارزیابی آثار و پیامدهای گردشگری در نگرش و کیفیت زندگی شهروندان مطالعه موردی: مشکین شهر، فصلنامه فضای گردشگری، سال هشتم، شماره ۳۱، صص ۵۵-۴۲.
۱۰. دهشور، ط و دانه کار، ا و آل شیخ، ع ا و احمدیان، ر (۱۳۹۲)، شناسایی و مکان‌یابی فضاهای مناسب شهری با تأکید بر معیارهای زیست محیطی (مطالعه موردی محمودآباد مازندران)، دو فصل‌نامه علمی - پژوهشی آمایش سرزمین دوره پنجم، شماره اول، صص ۱۷۹-۱۵۵.
۱۱. ربانی، ع و حسینی، م (۱۳۹۰) رابطه احساس محرومیت نسبی با گرایش به هویت ملی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه اصفهان)، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۲۲، شماره پیاپی ۴۲، شماره دوم، صص ۹۴-۶۷.
۱۲. رجبی، آ (۱۳۹۰)، شیوه‌های مشارکت شهروندی در فرایندهای توسعه شهری. فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره، ۴۱-۴۲۴ صص ۴۴.

۱۳. رحیمی، م و حاتمی نژاد، ح (۱۳۹۳)، بررسی نقش مشارکت شهروندان در توسعه پایدار. نمونه موردی شهر تهران، اولین همایش علوم جغرافیایی ایران.
۱۴. رضویان، م ت، (۱۳۸۱)، برنامه ریزی کاربری شهری، انتشارات منشی، تهران.
۱۵. رضانی قوام ابادی، م ح (۱۳۹۱) بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط زیست در ایران ضرورت و تنگناها، فصلنامه راهبرد، سال بیست و یکم شماره ۶۵.
۱۶. روزنامه صدای زنجان، امیر حسین خلخالی، ۲۴، ۳، ۱۳۹۷، ۱۲/۷۳۱۲ ۸۰۶۸/۷۳۱۲.
۱۷. رهنما، م ر (۱۳۸۷) پژوهشی پیرامون تحقق طرحهای تفصیلی شهری با تأکید بر کاربریهای آموزشی و بهداشتی درمانی، انتشارات جهاد دانشگاهی. چاپ اول.
۱۸. زاهد زاهدانی، س س، زهری بیدگلی، س م، ۱۳۹۱ مدیریت شهری و تبیین مشارکت اجتماعی شهروندان در شهرداری، مطالعات جامعه شناختی شهری، سال دوم، شماره پنجم، صص ۹۸-۱۲۳.
۱۹. زرنیدیان، ا و همتیان، ف (۱۳۸۵)، انتشارات حفاظت از محیط زیست.
۲۰. زیاری، ک الله، نیک پی، و، حسینی، ع، (۱۳۹۱)، سنجش میزان مشارکت شهروندان در مدیریت شهری بر اساس الگوی حکمرانی خوب شهری (مطالعه موردی: شهر یاسوج)، فصلنامه مسکن و روستا، شماره ۸۶-۱۴۱، ۶۹.
۲۱. ساسان پور ف، موحد ع، لطیفی ا (۱۳۹۶) تحلیل قابلیت زیست پذیری در مناطق کلان شهر اهواز. جغرافیای اجتماعی شهری، دوره ۴، شماره ۱، صص ۲۳-۴۴.
۲۲. سروستان، ر و ملکی، س و گودرزی، م (۱۳۹۴)، تحلیلی بر مشارکت شهروندان در بهبود خدمات شهری و محیط زیست شهری (مطالعه موردی نواحی شهری باغملک). دانشکده علوم زمین و سیستم اطلاعات جغرافیایی گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری پایان نامه کارشناسی ارشد.
۲۳. سعیدی رضوانی، ه (۱۳۸۴)، شهرسازی مشارکتی برای ساماندهی قلعه آبکوه مشهد، پایان نامه کارشناسی.
۲۴. سلیمانزاده (۱۳۹۲)، نقش آموزش در توسعه اکوتوریسم مطالعه موردی سازمان حفاظت محیط زیست ستاد مرکزی و استان تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد اکوتوریسم، دانشگاه علم و فرهنگ دانشکده علوم گردشگری.
۲۵. شاطریان م، کیانی سلمی ص (۱۳۹۶) شناسایی عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط زیست (مطالعه موردی: شهروندان کاشان)، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، صص ۱۰۱-۱۱۵.
۲۶. شبیری، سید م و لاریجانی، م و لازمی، ن (۱۳۹۴) بررسی عوامل اقتصادی - اجتماعی مؤثر بر پذیرش آموزش محیط زیست از دیدگاه دانشجویان دانشگاههای مجری رشته آموزش محیط زیست، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور (وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری).
۲۷. شیرازی. ر. رضانی. ر (۱۳۹۳) رسانه و نقش آن در توسعه مدیریت شهری و افزایش مشارکت شهروندان، کنفرانس بین المللی علوم انسانی و مطالعات رفتاری، موسسه مدیران ایده پرداز پایتخت ویرا. تهران، ۲۶.

۲۸. شیرانی بیدآبادی، ا؛ لاریجانی، م؛ فرجالهی، م. (۱۳۹۴)، ارزشگذاری و رفتار زیست محیطی دانش‌آموزان دختر مقطع راهنمایی ناحیه ۵ استان اصفهان. فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، ۴(۲)، ۳۰-۳۷.

۲۹. عبداللهی منیژه، عبداللهی صدیقه، ایلدرمی علیرضا (۱۳۹۹) تحلیل پتانسیل‌های طبیعت گردی شهرستان لنجان و عوامل مؤثر بر توسعه آن، فصلنامه فضای گردشگری، شال هشتم، شماره ۳۲ صص ۱۳۸-۱۲۶.

30. Alice (2019) Participation training for urban environment for environmental protection through online polls Cities, Volume 85, February 2019, Pages 38-50
31. Arminda, P. & Tania, L. (2017). "Environmental knowledge and attitudes and behaviours towards energy consumption". Journal of Environmental Management, (197), 38439
32. Alexandra, N. (2015). Livability and LEED-ND: The Challenges and Successes of Sustainable Neighborhood Rating System
33. Atkins J. P., Burdon .D., M. Elliott, A.J. Gregory (2011). " Management of the marine environment: Integrating ecosystem services and societal benefits with the DPSIR framework in a systems approach". journal of Marine Pollution Bulletin 62: (215-226)
34. Chakra ba r ty, B.k, (2001), Urban management, concepts, principles, Techniques and Education. Cities 18(5) 331-345
35. Comfort Olufunke Akomolafe, (2011), Impact of Personal Factors on Environmental Education in Tertiary Institutions in Ekiti State, Nigeria, International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education (IJCDSE), Special Issue Volume 1 Issue 1
36. Duncan C. McKinley (2016 Citizen science can improve conservation science, natural resource management, and environmental protection Biological Conservation BIOC-06811; No of Pages 14)
37. Docherty, I. Goodlad, R & paddison R. (2001). Civic culture community and citizen participation in contrasting neighbourhoods, Urban studies, Vol.38, No 12, pp 2225-2250
38. Docherty, I. Goodlad, R & paddison R. (2001). Civic culture community and citizen participation in contrasting neighbourhoods, Urban studies, Vol.38, No 12, pp 2225-2250
39. Duhá, A. K. and Jena P. K., (1992), peoples Participation in Development